

ARİSTOTELES'İN ESTETİĞİNDE MUSİKİ PROBLEMLERİ

Prof.Dr.Babek Osmanoğlu KURBANOV*

Aristoteles estetiğinin, bu sırada musiki estetiğinin önemli yönlerinden söz ederken her şeyden önce dikkate almak gerekir ki, Antik dönemin büyük düşünürü kölelik demokratiyasının taraftarı gibi kendisinin tüm muazzam faaliyetini sosyal-ekonomik ve sınıflı zıddiyetler şartlarında açık aşikâr çürümeye, tenczülü doğru giden bir kuruluşun restorasyonuna yönlendirmiştir. Eski Yunan estetik fikrinin ünlü araştırmacısı A.Ş.Losev haklı olarak kaydediyordu ki, Aristoteles'in estetiği, aynıyle Platon'unki gibi esasen çoktan mahv olmuş genç kölelik polisinin yeniden tamirine yöneltilmiştir. Mahiyetçe ölmekte olan devletin ideya bakımından restorasyonuna yönelik eğilim Antik dönemin düşünürlerinin felsefi-estetik fikirlerinin temelini, ideya istikametini belli etmiştir.¹

Aristoteles'in genel estetiğini böylece de musiki estetiğini anlamak için bu fikir kesin manaya sahiptir. Nitekim sırf buradan Antik düşünürün estetiğinde ahlaki-estetik sorunların böyle bir merkezi yer tutmasının nedenlerini anlamak mümkün oluyor. Bedii yaratıcılığın estetik problemlerini, aynı zamanda sanatın idraki-değiştirici, eğitici rolüne dikkat yetiren Aristoteles aslında, kölelik toplumunun ideologu gibi çaba gösteriyordu. Onun estetiği normatif idi ve şu normativizm esasen devletin kuvvettendirilmesine taraf yönlendirilirdi. Estetik terbiye prosesinde Aristoteles musiki sanatına özel dikkat yetirirdi. Musikili-estetik terbiye meselelerinin çözümlenmesinde Antik düşünür musikinin önemli unsurları olan melodiyi (ezgiyi), ladı (makamı), ritmi, tempoyu (vezi), böylece de onların emosyonal-psikolojik etkisini ve manasını doğru anlıyordu. Onun şu sorunlarla ilgili ileri sürdüğü fikirler günümüzde de musiki sanatının teorisi ve pratiği için kendi değerini saklamaktadır. Aristoteles kendi emosyonal (duygusal) konusuna göre farklılaşan üç türlü melodiyi (ezgiyi), etik (ahlaki duygulara etki gösteren), pratik (faliği canlandıran) ve entusiastlı (şevkle çalışmak) olanı kaydeder. Kendi felsefi kavramına dayanarak o, böyle bir kanaata geliyor ki, etik melodilerden istifade etmek daha serfeli ve maksata yöneliktir. Bu cihet büyük filozofun Eski Yunan ladlarına (makamlarına) olan ütiliter münasebetini de gösterir. Aristoteles estetik terbiye sisteminde dorik (kahramani, iradeli karakteri

* Atatürk Üniversitesi K.K.Eğt.Fak. Felsefe Grubu Eğitim Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ A.V.Losev. İstoriya Antiçnoy Estetiki. Moskova, 1963, s.457.

ile fərqlənir) və lidik (adaba müvafiq) makamlarına üstünlük verir və digər makamların bir o qədər də müsait olmadığı fikrini söyləyir.²

Burada Antik dönmənin böyük düşüncüsünün Eski Yunan ladlarının (makamlarının) kendi karakterinə və insana olan duyğusal etki gücünə görə doğru sınıflandırılabilmesi diqqət çeker. Aristoteles bunun üzərində bir daha kaydedirdi ki, musiki makamları birbirindən əsaslı şəkildə fərqlənir. Onları dinlərkən bizim ahvali-ruhiyemiz hiç də eyni olmuyur və biz onların hər birinə eyni şəkildə yanaşmıyuru. Böylə ki, onların bəzilərini, mesela miksolidik makamını dinlərkən biz derin keder hissi keçirirsək, digərlerini, özəlliklə o qədər də ciddi olmayan makamları dinlərkən də bir o qədər yumuşarız; digər makamlar isə bizdən əsasən orta, mutedil ahvali-ruhiyesi yaradır və makamlardan sırf dorik makamı bu niteliğe sahiptir. Frigik makama geldiğimizdə isə kaydetmək gerekir ki, o, bizi daha fazla heyecanlandırır.³

Musikinin bütün komponentlərinə (kısımlarına) özgü bedii-tasvir imkanlarını derindən bilən Aristoteles makamların dəqiq karakteristiğini verir, onların duyğusal konusu və etki gücünü kaydedir. O, musikiyi insanın rengənk manevi əlemi və psişik (ruhi) hayatından ayrı tasavvur etmiyordu. Hatırlatalım ki, makamların Aristoteles tərəfindən kaydedilən duyğusal-psikoloji özəllikləri hər şeydən önce insanın çeşitli emosyonal (duyğusal) durumunun ifadə olunması, gerçəkləşdirilməsi ilə belli olunmuşdur. Musiki sanatının pratiği, özəlliklə geniş kapsamlı əsərlərin yaradılması prosesində makamların emosyonal mazmunlarını diqqətə alaraq yaradıcılıqla istifadə olunması mühim önəm taşıyır. Təsadüfi değıl ki, ünlü sanatçılar musiki surətlerinin (tiplerinin) makam rengənkliyinə, halk musiki folkloründə geniş yayılmış makamların bedii-estetik imkanlarının yaradıcılıqla bənimsənilməsinə hər zaman önəm vermişlərdir. Burada Azərbaycan profesyonel musikinin yaradıcısı Üzeyir Hacıbəyov'un Azərbaycan ladlarının (makamlarının) bedii-estetik və ifadə-tasvir vasitələrinin geniş imkanlarına verdiği böyük dəğeri hatırlamak yerində olurdu. Onların çeşitli emosyonal etkisini kaydedən bestekâr belirtiyordu ki, "Bedii-ruhi təsir bəkimdən "Rast" dinleyicidə mərtlik və gümrahlik hissi, "Şur" şən lirik ahvali-ruhiyə, "Seğah" muhabbet hissi, "Şüşter" dərin keder, "Çaharğah" heyecan və ihtiras, "Bayatı-Şiraz" gərginlik, "Hüməyun" isə "Şüşterə" nisbətən daha dərin bir keder hissi uyandırır".⁴

² Antiçnaya Muzikalnaya Estetika, Moskova, 1960, s.197-197.

³ A.g.e., s.196.

⁴ Ü.Hacıbəyov, Azərbaycan Halk Musikinin Esasları, Bakü, 1985, s.16.

Belli manada Azerbaycan bestekarının başarısını onun somut makamların emosyonal konusundan başarıyla istifade edebilmesi, musikide insanın zengin iç aleminin yansıtılması özelliklerini derinden anlaması ile izah etmek mümkündür. Makamın estetik-psikolojik özelliklerini araçsız olarak melodi (ezgi) ile ilgilendiren Aristoteles aynı zamanda melodiye özgü olan özelliği özel olarak kaydediyordu. "Niçin hissi (duygusal) kavrayışlardan yalnız işitilebilen etik niteliğe maliktir. Nede olsa söz olmadan bile melodi (ezgi) onsuz da etik nitelik taşıyor, halbuki, onu hiç de renk, koku, tadım hakkında söylemek mümkün olmuyor. -diye soran Aristoteles, sonunda cevap veriyor ki, yalnız o (burada melodi anlamında -B.K.) harekete maliktir (burada bizi etkilendirebilen gürültüyü demiyoruz), şu kabilden olan hareketler diğer araçlarla da elde edilmiş olabilir, nitekim, renkler de gözü harekete getirebilir, lakin biz böyle sesler yığımindan sonra gelen hareketi kavırıyoruz. Sırf o, yüksek ve aşağı sesler sırasında benzerlikler bulur. Diğer kavrayış hedeflerinde bu cihet aşikâr olunmuyor. Bu olaylar faaliyetlidir (aktiftir), faaliyet ise etik niteliklerin alâmetinin mahiyetidir.⁵

Melodinin etik niteliğe malik olmasını dikkate alan Aristoteles, aynı zamanda onun önemli unsurları olan sesler, onların münasebetleri, ritm vs. ile ilgili sorunlara da dokunuyor. O, böyle düşünürdü ki, seslerin birleştirilmesi musikinin konusu olabilmiyor, etik niteliğe malik olmuyor. Doğal sesler hala bu fonksiyonu yerine getiremiyor. Musikinin etik niteliğe malik olmasını Aristoteles musikinin ilk örnekleri melodi, makam, ritm olmadan tasavvur etmiyordu.

Aristoteles'e göre ritm ve melodi canlı realiteye daha fazla yaklaşan kazep ve helimliği, kahramanlık ve metedilliği, aynı zamanda onlar diğer nitelikleri de ifade etmek imkanlarına maliktirler. Bu, denemelerden de belli oluyor ki, biz kulaklarımız vasıtasıyla ritm ve melodiyi kavırken manevi ahvali ruhiyemiz değişiyor.⁶

Aristoteles tarafından musikinin estetik kavranılması ile ilgili meselelerin doğru anlaşılması da kesin mâna taşıyor. "İşitilmesi mümkün olmayan musiki ondan ötürü musiki değil." Bu fikir sonraki Phitagorasçular'ın küreler harmonisini (uyumu) hakkındaki fikirlerinin esassızlığını da bir daha kanıtlamış oldu. Nitekim, güya sırf insanların işitme organları anadan gelme tesirlere maruz kaldıkları nedenine göre küreler harmonisini işitebiliyorlardı.

Hatırlatalım ki, Aristoteles'in yukarıda belirttiğimiz fikri bu gün de musikinin semantik kavramlarının, özellikle burada musikiyi icra prosesinden dışarıda ve ondan evvel estetik değer vermenin mümkün

⁵ Antiçnaya Muzıkalnaya Estetika. M., 1968, s.171-172.

⁶ A. g. e., s.194.

olması üzerine geniş yayılmış teorilerin eleştirilmesinde kendi aktüelliliğini saklamaktadır.⁷

Aristoteles'in estetik terbiye sisteminde musiki aletlerine (enstrumanlarına) sahip olmak (edinmek) zarureti ve usulleri de özel yer tutuyor. Büyük düşünür gençlerin bedii faaliyetlere celp olunmasını haklı olarak musiki-estetik terbiyenin önemli koşullarından sayıyordu. Bununla o, kendi sınıfı merakına uygun olarak müsabakalara, yarışmalara hazırlanmak için özellikle zaruri olan profesyonel musiki eğitimini kendi terbiye sisteminden dışarı ediyordu. Aristoteles kaydediyordu ki, musikiyi böyle profesyonel açıdan öğrenen şunu hiç de kendi manevi mükemmelleşmesi için değil, kendi dinleyicilerine haz getirmek için ediyor. Musiki ile meşgul olmanın böyle bir amacı kaba (bayağı) bir amaçtır: sırf buna göre de biz böyle düşünürüz ki, bu türlü meşguliyet özgür doğulmuş insanların değil, tahkimçilerin işi olabilir ve bu meşguliyetler insanları profesyonellere çevirir, ona göre ki, onların karşısındaki maksat yararsız maksattır.⁸

Kendisinin "Siyaset" eserinde Aristoteles musiki enstrumanlarının, özellikle flüt aletinin emosyonal-psikolojik etkisi meselesine dokunur, onun orgiastik (aşırı iştret) musiki aleti gibi terbiye prosesinde katharsisten arınma maksadı ile istifida olunmasını kaydediyor.⁹

Kendi normatif (düzgü) estetiğini temellendirmekten ötürü Aristoteles Eski Yunanistan'da geniş yayılmış bu nefesli aletin onun fikrinde göze değen bazı kusurlarına da değinir ve kaydediyor ki, flüt insanın etik niteliklerinin eğitiminden daha fazla onun orgiastik eğilimlerinin gelişmesine hizmet ediyor ve sırf buna göre de ondan istifade ederken böyle düşünmek gerekir ki, (flütün eşliği ile gerçekleştirilen oyun insana daha fazla saflaştırıcı, arındırıcı tesir gösterebilir ve onu hiç de neyi ise öğretmeye yararlı olmuyor. Burasına onu da ilave edelim ki, hatta flütte çalmak eğitimi işinde belli derece zorunluklar da yaratabiliyor, nitekim, şurada icra zamanı aynıyle (aynı zamanda) konuşmadan istifade etmek mümkün olmuyor¹⁰ ve flütte çalması öğrenmenin insanın entellektüel (intelek, müdrike) niteliklerinin gelişmesine hiç bir bağlılığı yoktur.¹¹

Musiki ile onu kavrayan dinleyicilerin arasındaki karşılıklı tesir problemleri de Aristoteles'i derinden ilgilendirirdi. O, dinleyicileri sosyal menşeyine göre farklılandırıyor ve onların estetik zevk ve

⁷ Kibernetika i sovremennoe nauçnoe poznanie, Moskova, 1976, s.360-418

⁸ Antiçnaya Muzikalnaya Estetika, s.202.

⁹ A.g.e., s.201.

¹⁰ A.g.e., s.200.

¹¹ A.g.e., s.201.

isteklerinin gelişmesinde göze değen önemli farklılıkları kaydetmeye çalışıyordu.

Bu kavram konusu üzerine, dahi filozof kendisinin "Siyaset" eserinde özellikle kapsamlı sohbetler ediyor. Aristoteles tiyatro seyircisini iki bölüme ayırıp; bir taraftan özgür doğmuşlar (dünyaya gelmişler) ve aldıkları eğitime göre farklılaşan kültürel seyirciler, diğer taraftan ise zanaatçılardan, kölelerden vs. ibaret kaba seyirci kitlesini özel olarak kaydediyor ve gösteriyordu ki, bu türden olan seyircilerin de dinlenmelerini düzenlemekten ötürü özel musikili yarışlar ve temsiller teşkil etmek gerekir. Lakin şu oyunların psikası doğal (tabii, gerçek) psikadan uzaklaştığından musikide de normal makamlardan dışarıya çıkan ve ezgilerde yüksek ahvali-ruhiyenin ve suni renklerin mevcudluğu göze değirdi. Peki her bir kes kendi tabiatına uygun olandan haç alabilir, ona göre de bu kabilden olan seyirciler karşısında çıkış eden şahıslara da muvafık musiki türünden istifade etmeye imkan vermek gerekir.

Bununla bile Aristoteles'in esasen doğru olan şu müşahidelerinde onun dünya görüşünde, ideolojisindeki sınırlılığı görmemek olmuyor, böyleki, burada hiç de toplumun bütün üyelerinin uyumlu ve her yönlü gelişmesi hakkında sorun hiç türlü çözümlenmiyor. Toplumun belli bir parçasının (tehkimçiler, zanaatçılar, köleler) gelişmemiş estetik zevklerinin yalnız "muvafık" musiki türleri araçlığında giderilmesi yolu ile çetin ki, onların estetik zevk ve isteklerini her yönlü geliştirmek mümkün olsun.

Aristoteles hiç de toplumun bütün üyelerinin her yönlü estetik terbiyesi sorununu karşısına amaç olarak koymuyordu, böyle ki, kölelik toplumun ideologu gibi o, alemi bir defa verilmiş ve değişikliklere hiç bir ihtiyacı olmayan varlık gibi anlıyordu.

Aristoteles'e göre sanat kendiliğinde idraki karaktere sahiptir ve onun ürünleri çeşitli sosyal tabakalara aid olan insanlara ona göre estetik haz getirir ki, burada onlar real varlığın, hissi alemin nesne ve olaylarının canlı tecessümü ile rastlaşırlar.

Sanatı insanları taklit etmek becerisi ve eğilimleri ile araçsız olarak ilgilendiren Aristoteles kaydediyordu ki, birincisi, taklit etmek becerisi insanlara pek çocuk yaşlarından özgüdür ve onlar çeşitli hayvanlardan sırf ona göre farklılıklar ki, taklit etmeye daha fazla eğilim gösterirler, ikincisi, taklit ürünü herkese haz getiriyor.¹² Şu haz ise onun fikrince "tanımak"tan doğan sevinçten ileri gelir. Aristoteles'e göre sanatta, tasvir ve ifade olunmuş olumsuz, çirkin (eybecer) malzeme ve olaylar bile belli olumlu haz getirebilir, nitekim onları seyr ederken insanlar

¹² Politika Aristotelya. Moskova, 1911, s.1342A,-375.

belli derece maarifleme (eğitimleme) ve bu hadiseler hakkında fikir mübadilesine koşulabilirler.¹³

Burada Aristoteles'in uzak görenliğini, onun sanatın idraki değiştirici fonksiyonlarını, real varlıkla olan ilgilerini derinden anladığını özellikle kaydetmek gerekir. Burada Aristoteles ile Platon'un "mimezis" anlayışlarının izahındaki farklılıklarını görmemek olmuyor. Malumdur ki, kendi idealist felsefi kavramına uygun olarak Platon her vasıta ile sanatın idraki rolünü aşağı salmaya çalışıyor ve ispat etmeye gayret gösterir ki, güya sanatın yansıttığı hissi alem kindiliğinde yalnız ideyanın ifadesidir ve körükörüne onu taklit eden sanat mahiyette "gölgenin gölgesine" çevrilir. Görüldüğü gibi Aristoteles'den farklı olarak Platon'da sanat "yalnız görünüşe" (M.F.Ovsyannikov) çevrilir, idraki rolü ve sanatçının faal yaratıcı faaliyeti inkâr ediliyor.

Aristoteles böyle düşündü ki, tasviri sanatlardan farklı olarak musiki belli üstünlüklere maliktir. Musikinin hissi alemi spesifik tarzda ifade etmek imkanları üzerinde dayanarak o, musiki dilinin esas unsurlarının, yani ritmin, ezginin, makamın esas ifadelilik imkanlarına değinir ve kanıtlamaya çalışıyor ki, onlar real aleme daha fazla yakınlaşıp kazep ve halimlik, kahramanlık ve mutedillik, aynı öfke onların tam aksi olan özelliklerini, öylece de diğer ahlaki nitelikleri yakından aks ettirebilirler.¹⁴

Musikinin kaydedilmiş ifadelilik vasıtaları (ritm, metr, harmoni, makam vs.) Aristoteles'in fikrine göre sanatın diğer türlerinde bile kendilerine özgü yönden istifade olunmakla birlikte, aynı zamanda belli benzerliklere de malik oluyorlar. Antik devrin büyük düşünürü bir daha kaydediyordu ki, onların hepsinde (epos, trajedi, komedi, difirambik poeziya, avletika, kifaristika nazarda tutuluyor B.K.) tasvir ayrı ayrılıkta veya hamılıkla birlikte ritm, söz ve harmoni vasıtasıyla baş verir. Mesela, avletika ve kifaristika, aynı zamanda bu kabilden olan diğer sanatlar, mesela, tütekte (kavalda) çalma, yalnız harmoni ve ritmden istifade ediyorlar. Rakkasların (dansözlerin) sanatı harmonisiz ve yalnız ritmin yardımıyla da gerçekleştirilebilir, böyle ki, dansözler sırf ritmik hareketler vasıtasıyla hem karakterleri, hem dahili alemi, hem de olayları bile tasvir edebilirler. Söz yaratıcılığı ise yalnız nasr veya metrlerden (vezinlerden) istifade ediyor ve onları birbiri ile birleştiren veya her anki bir vezin türünü kullanarak hazırki zamana gibi ayrı ayrı türlere ait isimler kazanıyor.¹⁵

Aristoteles kaydettiğimiz bütün araçlardan (ritm, metr (vezin), melodi (özgü) istifade edebilen bedii yaratıcılık türlerinden de söz açar,

¹³ Antıçnaya Muzikalnaya Estetika, s.183.

¹⁴ Antıçnaya Muzikalnaya Estetika, s.194.

¹⁵ A.g.e., s.182-183.

buraya şu araçların hepsinden birlikte veya bazılarından istifade edebilen yaratıcılık alanları olan difirambik poeziyanı, namları, trajedi ve komedini ait ediyor.¹⁶

Aristoteles'in bu kabilden olan fikirlerinin pratiki manası çağdaş merhalede de kendi aktüelliğini yitirmiyor, gerçi böyle ki, bugünde sanatın tür ve jarlarını birbirine karşı koyan, bedii faaliyette genel bedii-estetik kanuna uygunlukların olmasını inkâr eden gerici mahiyetli estetik nazariye ve eğilimlerle rastlaşmak mümkün olur. Tesadüfi değil ki, günümüzde de sırf realist, maddecilik mevkiinden izah ettiği bazı fikirleri çağdaş Batı estetikçilerini rahatsız ediyor. Mesela, Aristoteles estetiğinin realist ilkelerini, özellikle onun "mimezis" nazireyesini, bedii faaliyetin varlık ile olan kırılmaz ilgisi ile bağlı fikirlerini tahrif etmeye özel cehd (teşebbüs) gösterir ve medeniyet temsilcilerini, estetikçileri Aristoteles'in güya yaratıcılık için zararlı etkisinden korumaya çağırır. Yazar böyle bir kanaata geliyor ki, güya günümüze gibi estetiğin ve bilgilerimizin Aristoteles anlayışlarına, banal (bayağı) idrak nazariyelerine başlılığı bütün bedii ürünün temelini ve amacını teşkil eden psişik servetlere münasebette bizi kor etmiştir.¹⁷

Aslında ise Aristoteles'in realist estetik prensipleri bir dizi genel estetik ve kuramsal problemlerin (real alemin sanatta yansıtılması, sanatın somut tür ve dalları, onların sınıflandırılması, spesifik bedii dili, sanat türlerinin sentezi, sanatın estetik kavranılması, estetik eğitim sisteminin mükemmelleştirilmesi vs.) aynı zamanda bir dizi çağdaş modernist akımların mahiyetini anlamak için yardım gösterebilir.

Titanik (muazzam) yaratıcılığında Eski Yunan felsefi-estetik fikrini yüksek merhaleye ulaştıran Aristoteles (Yunan felsefesinin Makedonyalı İskender'i günümüzde de devrin genel estetik problemlerinin çözümlenmesi işinde sanatçılar, estetikçiler, sanat kuramcıları, sanat sosyologları için önemli pratiki yardım gösterebilir.

Dünyanın bütün (ilerici) adamlarının Antik dönemin dahi düşürütün felsefi-estetik mirasına olan canlı ve hiç bir zaman sönmeyen ilgisini şu nedenlerle izah etmek mümkündür.

¹⁶ A. g. e., s. 183.

¹⁷ Deneş Zoltan. Etos i effekt, Moskova, 1977, s. 63.